

МИЛОЈИЦА ШУТОВИЋ

КОСОВИЗАЦИЈА СРБИЈЕ И ЈУГОСЛАВИЈЕ

Айстиракџи. Обнављањем косовске кризе (1981) пукла је најслабија карика у следу догађања значајних за будућност Србије и Југославије. Косовизација Југославије симболично показује кумулативан општејугословенски процес континуираног погоршања економске ситуације и рунирања и дезинтеграције друштвених подсистема заједничке државе. Она се од њених народа (а не само Албанаца) доживљава као дужник који више није у стању да испуњава своје обавезе, а још мање је у могућности да заштити своје грађане, што се најбоље видело на Косову, где је државни интегритет отворено угрожен захтевом Албанаца за самоопредељењем и уједињењем, али и отвореним дисконтинуитетом одбране Југославије пуштањем из „Пандорине кутије“ „већ виђених“ националних питања. Поглед из Југославије показује да она нису нова, да су можда и „премодерна“, али да модернистички пројекат стварања националних држава још увек игра важну улогу у свету. Домаћи актери су проценили да им процес вестернизације пружа нову шансу у довршењу неконсолидованих националних држава.

Кључне речи. Косово и Метохија, Србија, Југославија, дезинтеграција, албанизација, сrbизација, национална држава.

Југославија се у периоду када је обновљена косовска криза све мање исказивала као заједница добровољно уједињених народа, а све више као конгломерат стања и односа, концепција и идеологија, стратегија и политика, незапамћеног варварства на свим пољима, од економије и политике, до социјалних односа који су „нормализовани“, па се оправдано постављало питање има ли скандала који би могао да шокира људе и „како оваква Југославија, ово уистину ’балканско чудо’ да се Европи врати“¹ кад

¹ Б. Пекић, *Свођења рачуна с илузијама*, у: *Интервју*, 6. XI 1987, стр. 29.

„двојица ору и сеју, а тридесет њих једе и троши. Један гради, а десеторица гледају, или чак руше и разграђују. Па како да се одржи такво друштво“ (И. Андрић) обољело „од непромишљеног пресађивања биља“, од кога долазе многа зла: „критичар без невоље, антиквар без пијетета, познавалац оног великог без способности за велико такође су биље ижцикљало у коров, отуђени од свог природног хумуса и зато, дакле, изрођени“.²

Стварност националних економија подупирала је плуралитет политичких заједница, али „не и Југославију као политичку заједницу“, јер се „политичка заједница поистовећује с националном заједницом“, тако да је у политичкој култури доминирало схватање да се самосталност читује у самодовољности и изолацији, а не у повезивању и богатству. Према таквом схватању свака национална заједница је потпуна и сама себи довољна (*societa perfecta*), док је „идеја неког вишег облика заједништва светогрђе и оспоравање националног“,³ коме недостаје државна заједница, веза са оним што представља чвор модерне нације, „стварање нације — државе, или било које државе“. „Могло би се, чак, тврдити да народи са најснажнијим и трајним осећањем онога што се може назвати „племенским“ етницитетом не само да пружају отпор наметању модерне државе, националне или неке друге, већ веома често и сваке државе“.⁴ Стога се у Југославији могло видети све више од ње саме.

Снажно обновљени национализам није видео у њој ништа озбиљно „до неке луткарске игре“ или маске коју су озбиљно угрожавали опасно пробуђени и побуњени екстремни етнички национализми, тако да смо убрзано од ње имали „само дробље и шарене крпе у рукама“ (Ф. Ниче) без замајавања привидном реалношћу у којој „не постоји власт закона него закон власти“ (С. Инић). Ови простори доведени су у општу кризу афирмацијом идеја делегитимације Југославије, којима се она доводи у питање не само у садашњости, него и у прошлости; као да се од тада ништа није променило, као да још увек постоји стара, монархистичка Југославија или Хабзбуршка империја, намећући своју манихејску логику која полако постаје обавезан начин мишљења у значењу неевропске или тамне стране Европе. Балканизација Југославије се стога означава као „семе раздора, нешто експлозивно, заостало, неистинито“,⁵ поникло из предодређених историјских образаца насиља „балканских духова“.⁶ Превиђа се чињеница да је структура Југославије (Балкана) спутавала интеграцију која је путем „освајања, културе, чак и сарадње, долазила споља“. Тако су југословенске нације стваране и замишљане у различитим околностима и временима. Оне су се развијале и наметале, бивале одбациване и укидане, настајале или бивале обнављане. Зато их није било лако одредити, те су њихови народи предузимали све да их учине што одређенијим, прибегавајући „убрзаној култур-

² Ф. Ниче, *О користи и штети историје за живот*, Графос, Београд 1977, стр. 21–22.

³ Ј. Мирић, *Систем и криза*, Цекаде, Загреб 1984, стр. 72, 48. Види и: З. Петак, *Теорија националних економија*, Наше теме, год. XXX, бр. 4/1989.

⁴ Е. Хобсбаум, *Нације и национализам од 1780*, Филип Вишњић, Београд 1996, стр. 749–761.

⁵ R. Holbruk, *To End a War*, Random House, New York 1998.

⁶ Р. Д. Каплан, *Балкански духови: Путовање кроз историју*, Дан Граф, Београд 2004.

ној асимилацији, расељавању, протеривању и убијању. Неопходни су им били корени, због чега су се ослањали на митове, тражили у прошлости оправдање за територије које су држали, сукобљавали историјска права са правом на самоопредељење. У свему томе балкански народи се нису много разликовали од других националних група⁷ јер постоје снаге које се не могу угушити нити присилити да за свагда утихну. Када им није довољан оквир „званичних храмова“, захтеви које намећу потребе за националним самопотврђивањем и опстајањем налазе свој израз у сасвим поремећеним видовима екстремизма и религиозности. „Пошто су прогнане из званичног устројства заједнице, пошто су непризнате, сумњиве или оспорене, силе сна избијају нагло или анархично. У политичком и друштвеном поретку који се покаже неспособним да их интегрише, који се више не обраћа уобразиљи или срцу, у свакодневници која је безбојна и равнодушна, постаје примамљив зов нових, друкчијих опсена: пламтећих поворки нацистичког Нирнберга, његових светлећих катедрала, песама, буктиња и барјака“.⁸

Југославија није успела да демонтира етнички национални потенцијал разградњом етничког поимања нације, радикалним просвећивањем и лаицизацијом, нити да га надомести принципом грађанства, без кога није замислива „политичка нација“ — држава свих грађана. Напротив, ове две компоненте остале су конкурентне, тако да је Југославија представљала неинтегрисано друштво чије су нације, опијене речима и варљивим обећањима, сањале неостварене националне револуције. То је знатно допринело промени политизирања (њој је допринела промена садржаја, а не промена метода), што је постојећој кризи давало димензију дубоке структуралне кризе југословенског друштва и државе која је косовизацијом Југославије и обновом балканског „пролећа нација“ ушла у нову фазу трагичних расплета и распада. Она је својом агресивношћу и искључивошћу онемогућавала мирно и демократско разрешење југословенске кризе чији је „катализатор“ постало Косово⁹ као својеврсна пролегомена бурних догађаја који ће током осамдесетих потресати Југославију, јасно оцртавајући смисао и смер потреса у којима је избор унапред одлучен начелом да свако у културном погледу различито становништво мора располагати самосталном државом. То је разорно деловало на југословенску стварност неспособну да умакне трагичном парадоксу слепог жртвовања и вечних мука, иако су њени актери били свесни разлика које их деле и сила што је растакају, али нису били у стању да из националних фрагмената у које је њихов разум смрскао свет исконструираних уједињавајућих системе и веровања или цивилизовани пут међусобног разлаза као „неумољиву“ моћ тадашњег тренутка.

У том периоду доминантно политичко питање југословенске кризе било је Косово. То политичко питање непосредно је било иницирано албанским демонстрацијама на којима су узвикиване пароле: „Косово — република“, „Косово Ко-

⁷ С. К. Павловић, *Историја Балкана*, СЛЮ, Београд 2001, стр. 488, 489.

⁸ Р. Жирарде, *Политички митови и митологије*, Библиотека XX век, Београд 2000, стр. 218.

⁹ Ш. Малићи, *Косово као каталитички југословенске кризе*, у: Зборник, Косово–Србија–Југославија, Крт ЗСМС, Љубљана 1989.

соварима“, „Албанци смо, а не Југословени“, „Уједињење са Албанијом“, „Трепча ради за друге“, „Живео марксизам, лењинизам — доле ревизионизам“.¹⁰ Оне јасно осликавају кулминацију албанског национализма насталу поводом прославе стогодишњице Призренске лиге (1978) као значајног датума албанске нације, што је надахнуло њене припаднике, особито омладину, да се национално ангажују, бришући границе „афирмације нације и национализма“¹¹ јаке албанске мањине као вечног проблема Србије, који имају и друге државе са сличним мањинама. Проблем је додатно био отежан чињеницом да су Албанци етнички друкчији од југословенских народа који их окружују: говоре други језик, културно су специфичнији и доживљавају демографску експлозију. Стога се поновно отварање „косовског питања“ на српској страни доживљавало као специфичан облик „повампирења остатака псеудо-оријенталног деспотизма који се храни економском кризом и незапосленošћу, окрепљује псеудо-исламизмом, а финансира не само злоупотребама помоћи југословенске заједнице, већ и 'прљавим' и 'прочишћеним' капиталима из интернационалних канала и клопки препродаје наркотика“. Тај нови „модерни облик“ оријенталног деспотизма на Косову „вично око лако препознаје“, од „свевлашћа повампирених ага и бегова, заправо тираније фукара и кабадахија, јаничара и евнуха, инфилтрираних у 'политичке структуре' посредством наопаког система селекције 'руководства', те непотизма и аналфabetизма, преко слома правне државе и 'легализоване' пљачке, до типично азијатских, безмерно ниских и садистичких облика застрашивања и терора над незаштићеним народом“.¹²

На другој страни, у круговима националне интелигенције Албанаца све чешће се чуло како је 1919. године у Версају учињена велика неправда њиховој нацији, тако да се 1945. није смело пристати на то да Косово уђе у састав Србије. При том се

¹⁰ С. Ђаковић, *Сукоби на Косову*, Народна књига, Београд 1984, стр. 295 (Демонстрације су започеле студентским немирима у Приштини 11. III 1981. да би се 25–26. III и 1. IV 1981. прошириле на целу покрајину.)

¹¹ П. Имами, *Срби и Албанци кроз векове*, Самиздат Б92, Београд 2000, стр. 333. Види и: Б. Храбак, *Призренска арбанашка лига 1878–1881*, Графомарк, Београд 1998; Б. Храбак, *Призренска лига — историјска стварност и касније заблуде*, у: *Косово, прошлост и садашњост* (ур. Р. Петковић), Међународна политика, Београд 1989, стр. 46–53.

Поводом прославе стогодишњице Призренске лиге у Тирани и Приштини спроведена је добра синхронизација. Научна национална конференција о Призренској лиги одржана је у Тирани од 12. до 16. јуна 1978. са осамнаест референата из других земаља (СФРЈ, Бугарска, Румунија, СР Немачка и Турска). Конференција о стогодишњици лиге у Приштини започела је рад 10. јуна, када је отпочела рад и Скупштина 1978, како би референти с Косова могли поднети своје реферате на конференцији у Тирани, на којој је 14. и 15. јуна 1978. поднето тринаест реферата с Косова. С. Ђаковић истиче да је „научна конференција у Тирани имала за циљ свог политичког и акционог програма стварање Велике Албаније конкретним припајањем оних крајева СФРЈ у којима живе Албанци (Македоније, САП Косова, Србије, Црне Горе)... Средства информисања у Албанији распламсавала су шовинистичку страст и са великом упорношћу подвлачила историјске неправде што је Косово изван Албаније“. С. Ђаковић, нав. дело, стр. 136–137.

¹² Д. Калајић, *Синови орлова у сенци минаретија*, у: *Дуга*, 26. XI — 9. XII 1988, стр. 28.

¹³ О Косову као „колевки Србије“ види: С. Ђирковић, *Колевка Србије*, у: *Косово*, нав. дело, стр. 19–30.

позивало на илирско порекло Албанаца, с намером да се тиме јавности стави до знања да су они староседеоци Балкана, те да се на тај начин супротставе српском миту о Косову као „колевки Срба“.¹³ Довођени су у питање пописи становништва Југославије тврдњом да је Албанаца „сигурно“ више, изражавана је сумња да се намерно кочи привредни развој Косова („Трепча ради, Београд се гради“), истицало се да је највећа незапосленост у Југославији на Косову,¹⁴ уз све учесталије помињање Албаније као идеала земље без незапослених, без социјалних неправди и са развојем без страних задуживања. Интензивирана је пропаганда из Албаније, а гостовања естрадних уметника из те земље би, по правилу, изазивала националну еуфорију; цветале су новокомпоноване народне песме које су глорификовале њихове историјске личности.¹⁵

Демографски и економски показатељи инструментизовани су за стварање запаљиве атмосфере која се осамдесетих година усијала због вакуума у коме се нестанком харизматског арбитра, али и традиционалног статуса Косова у српској националној свести и култури, нашла савезна власт. Наиме, Косово је у српској државности, историји и митологији сматрано светим местом, извориштем националног духа и јемцем националних вредности. Такве традиционалности нису лишени ни Албанци; напротив, и они Косово доживљавају као симбол „древне албанске земље“ који директно повезује античку илирску и савремену албанску етничку заједницу на тим просторима, сматрају га симболом дијаспорског национализма у виду етничке легитимације захтева за одређеним простором који је у XX веку за тамошње Албанце постао симбол окупиране етничке територије. Зато се систематски радило на „раскринкавању српских митова“ о Косову.¹⁶

„Обе стране у овом конфликту“, пише Ноел Малком, „развиле су некритичан (заслепљен) поглед на прошлост Косова, али ускогрудно српско разумевање је далеко озбиљнија препрека од те две, једноставно зато што је Србија снага која може покренути промене или их блокирати. Није све што су Срби научили из историје нетачно; оно што је пожељно јесте да развију способност да схвате да има и других истина које нису сопствене. Прво, морају да знају да већ тад (1912) није било српске

¹⁴ Према званичним подацима 1984. године стопа незапослености на Косову била је нешто мало преко 50%, док је просечна стопа незапослености на нивоу целе земље била 14%, варирајући од пуне запослености у Словенији, 23% у Босни и Херцеговини и „ужој Србији“, до 27% у Македонији. Види: Ј. Менцингер, *Привредна реформа и незапосленост*, у: *Привредна кретања Југославије*, том 3, 1989, стр. 27.

Осим незапослености, Косово је било најгушће насељен део Југославије, с најнижим просечним платама, највећим процентом студената и неписмених и с највишом стопом прираштаја у Европи, што је изазивало највећу стрепњу код Срба. Године 1950. наталитет код Албанаца на Косову износио је 30,3‰, а код Срба 34,2‰. У 1955. Албанци су имали наталитет од 28,6‰, а Срби 26,7‰. Срби убудуће имају константан пад, да би 1990. наталитет износио само 8,9‰, док је код Албанаца забележен константан раст: 1960 — 31,7‰, 1970 — 32,6‰, 1980 — 31,9‰, 1990 — 26,9‰. Види: П. Имами, нав. дело, стр. 321.

¹⁵ П. Имами, нав. дело, стр. 333.

¹⁶ Д. Т. Батаковић, *Срби на Косову и Мејхохији: „Победа“, Пројекторати, национална катанострофа*, у: *Нова српска политичка мисао*, Vol. VI, № 3–4/1999, стр. 8–9. Види и: А. Јакупи, *Origins and Motives of Serbian Myths on Kosova*, *Eurobalkans*, № 34–35, spring/summer, Athens 1999, стр. 21–27.

већине и да су већина били не-Срби и да је искуство туђина, колонијалне управе оно што је Србија наметнула већини становништва у највећем делу наредних осамдесет пет година. Ко је од тога имао користи? Неколико политичара између два рата, а од-недавно Милошевић, Шешел и Аркан, индиректно Мусолини и Хитлер“¹⁷

Ово запажање говори нам о „политички коректном“ правцу развоја Косова у непосредној будућности као суштински албанској земљи, што често раде и западни интелектуалци. То нам потврђују и размишљања Драгише Васића на почетку прошлог века. Он каже: „Размишљам о тој несретној Албанији, која је увек била и која ће још задуго остати наша гробница и наша срамота, та Албанија у којој сам три пута гледао страшна умирања и чија племена завађамо да бисмо владали: наш хладни Сибир који значи обетовану земљу за корумпиране чиновнике што се отуд враћају пребогати и у коме сваког пролећа гину наши дивни војници и официри, наши млади мученици, несвесни заштитници плачкаша и обманути браниоци злочинаца“.¹⁸

Све то поспешивало је међусобне фрустрације и неповерење, које је било плодно тле за мржњу деценијама култивисану од припадника српске и албанске националне елите, у чијој основи лежи идеологија „крви и тла“, која се позива на историјске, етничке и територијалне разлоге, подупрте чињеницом да се свако на Косову може оправдано жалити на нешто: сиромаштво, неразвијеност, корупцију, незапосленост. Према овоме, обе националне заједнице имале су основа за јад друштвеног кретања правцем сегментације и паралелизам, који се учвршћује на старој вишевековној сегрегацији по моделу доминације између Срба и Албанаца на различитим пољима — у религији, обичајном праву, али и на неким новим елементима: сивој економији, сегментираном јавном мњењу, паралелном школству, па чак и паралелној држави. Отуда између ове две заједнице није дошло ни до асимилације, ни до коегзистенције. Албанци су остали „несварени елементи“ и никад се нису интегрисали, нити су хтели да се интегришу, ни у Србију ни у Југославију, живећи као страшно тело, па их је чак и цела Југославија „сматрала за грађане другог реда (...) С презиrom се говорило 'Шиптар', онако како амерички расисти говоре, на пример, 'Негер' за особу ниже врсте. Тако је Косово било рана целог друштва, и југословенског, и српског“.¹⁹ И поред тога што су ови народи веома слични један другоме, обе стране су се највише једиле од такве компарације, гајећи анимозност једни према другима интерпретацијом права око статуса Срба и Албанаца и суверене контроле територије Косова као окоснице етнификованог сукоба.

¹⁷ N. Malcolm, *Kosovo. A. Short History*, Macmillan, London 1998, стр. 356. Аутор сматра да „кад обични Срби науче да мисле рационалније и хуманије на Косову, људи Косова и Србије имаће само користи — и то не само Срби“. Исто. Види и критички осврт на ову књигу: А. Ђилас, *Imaging Kosovo*; A. Biased New Account Fans Western Confusion, *Foreign Affairs*, September 1998.

¹⁸ Д. Васић, *Два месеца у југословенском Сибиру*, у: *Изабрана дела*, избор и предговор Мило Ломпар, Народна књига — Алфа, Београд 2004, стр. 475.

¹⁹ С. Поповић, *Пути у варварство*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд 2000, стр. 254.

Ова комплексност сродности бића огледа се у форсираним разликама које подсећају на огледала и њихове одразе у демагошким наслеђима разлика, везујући огромни део националне енергије за епски дискурс који одређује „случајно рађање и вољно умирање“. Читав протекли век Срби говоре о Албанцима печалбарима, осиромашеним брђанима северне Албаније који се вековима спуштају у плодне равнице суседних земаља.²⁰ Те печалбаре имале су све наше урбане средине као сластичаре, цепаче дрва и јефтине најамнике који ћуте, једу хлеб и мармеладу и имају намргођена лица, говор смешан и искварен, снисходљив и подмукао. Долазећи у друге делове Југославије друже се са својима, док њихове жене и деца, за које испоснички штеде, остају у родним местима. Средина их прихвата као „људе треће врсте; отуда и дио самилости и површне симпатије према сувим, ћутљивим аргатима“, „поштеним Албанцима“. Олако се заборављало да су и Срби печалбарска нација, такође, склона самоокупљању у новим срединама, нарочито на рубним деловима бивших царевина.

Срби с Албанцима и Албанци са Србима увек су имали проблема. Нетрпељивост у зачараном кругу репресије, где се клатно померало час на једну, час на другу страну, увек је постојала. Одувек је било и освете и отпора. Срби су репресију правдали примитивизмом и незахвалношћу Албанаца, као да су им они поклањали право на живот, школовање и национално изјашњавање, док су Албанци остали верни својој националној хомогенизацији која „искључује било какву сарадњу а да претходно не буде ријешено државно питање“. Крунска сличност огледала се у новој (старој) тенденцији до јуче обесправљених. Осамдесете године биће испуњене нарастањем великоалбанства (великосрпства), залагаће се за Албанце све и свуда (Србе све и свуда), Албанци у једној држави (Срби у једној држави), једна идеја где год има Албанаца и једна идеја где год има Срба. Из ње се, тумарањем квазиисторијским простором и националним програмима, као врхунска тачка упоришта народне енергије извија митолошки образац, закаснили (због немогућности остварења) романтичарски сан о уједињењу, који се уздиже као обелиск. Њему су се подавали такорећи без отпора. „Зато они јесу народи чију социологију и културу карактерише касни феудализам и крајњи тоталитаризам. Политика им се редовно обликовала у митоманију, а култура у традиционализам. То су народи популизма; елитизам не трпе, сем као идеју народних вођа да их предводе“.²¹

Сагледавање ових тенденција неопходно је ради бољег разумевања дубинских процеса и проблема који трају одавно, али су, на крају, озбиљно угрозили стабилност Југославије и довели до еуфорије и масовне побуне Албанаца (подељеног народа, коме историја није била пријатељица) на Косову. Албански народ био је ослоњен на матицу, ван које живи више од половине њених припадника, тако да је

²⁰ О оваквој социјалној мотивацији види: Д. Т. Батаковић, *Косово и Метихија: историјско наслеђе и геополитичка ограничења*, у: *Косово и Метихија. Изазови и одговори*, Институт за геополитичке студије, Београд 1997, стр. 361–388.

²¹ Ј. Николаидис, *Албанци, Црногорци и Срби (суморни социоантрополошки поглед)*, Хелсиншка повеља, бр. 38, март 2001, стр. 33–34.

Албанија једна од ретких земаља у свету која се граничи са својом дијаспором, најкомпактнијом и с највећом концентрацијом на Косову,²² на коме је албански народ у односу на Србе представљао и представља већину („и пре Куманова и после Куманова, и пре и после 1918“ — И. Стамболић). Тај већински део албанског становништва је насупрот својој вољи остао ван матичне државе Албаније, ограничене интересима великих сила и суседних држава. Такво стање утицало је на то да Албанци, откад живе у српском и југословенском оквиру, историјски посматрано, константно теже уједињењу с Албанијом или стварању сопствене државе која би се пре или касније ујединила с Албанијом, исказујући тиме перманентну нелојалност српској односно југословенској држави, што је кулминирало трагичним сукобима.

Устав СФРЈ из 1974. године није задовољавао захтеве Албанаца тако јасно изражене 1968. године, јер они нису добили републику, мада нису били далеко од тога да је остваре, што је у њима још више побуђивало вољу за реализацијом тог циља као виталног националног интереса, сматрајући да су уставна решења „значајан корак у том правцу“ и да се Косово, „бар уставно, приближило републикама“, али да је у функционисању „било сметено доминантним положајем Партије у оквиру система, што се нарочито видело 1981. године“. Међутим, за разлику од Срба, Албанци Устав из 1974. нису сматрали „Брозовим поклоном“, нити изразом „никакве наклоности према њима“, већ су сматрали да је Тито једноставно „видео да је бесмислено иритирати Албанце као мањину, кад су били бројнији од Црногораца и Македонаца, који су конституисали две републике, заједно, те да се Косово не може држати у полуаутономији“. Зато је „покушао да то превазиђе увођењем термина „народности“ и одређивањем покрајина као федералних јединица“. Ова решења била су противречна, па су их Албанци доживљавали више као „израз немоћи те Југославије да Албанце, један несловенски народ, политички и институционално стварно изједначи са осталим народима који су живели у тој федералној држави“.²³

Стварно политичко и институционално изједначавање албанске заједнице са другим народима скоро да је било остварено, па је захтев за републиком који је подржавала огромна већина Албанаца представљао, поред симболичног значења, прву фазу, након чега би уследило издвајање из Југославије, што су неке екстремистичке организације и формулисале као своје циљеве,²⁴ позивајући се на традиционалну подређеност албанске заједнице на Косову којом је спутавана њихова национална афирмација и просперитет. Након реформе федерације, крајем шездесетих и почетком седамдесетих година, Албанци свакако нису у подређеном положају. Та реформа изазивала је пизму и страх код Срба и Црногораца, имајући одјека међу

²² Године 1981. на Косову је укупно 1.574.441 становника: 1.226.736 Албанаца (77,4%), Срба 209.497 (13,2%), Муслимана 58.562 (3,6%), Рома 34.126 (2,1%), Црногораца 27.029 (1,7%), Турака 12.513 (0,7%) итд. У Југославији је живело 1.730.878 Албанаца, што је чинило 7,7% укупног становништва, приближно колико и Словенаца, док је у односу на матичну земљу то износило 63%. Албанија је 1979. имала 2.590.600 становника, од чега је 2,1% чинило неалбанско становништво. П. Имами, нав. дело, стр. 324.

²³ F. Agani, *Opasni umor na Kosovu* (intervju), *Intervju*, 19. I–2. II 1996, str. 23.

²⁴ Види: S. Hasani, *Istine i zablude*, CIP, Zagreb 1986, str. 178–181.

Србима широм Југославије, тако да су се Албанци после Титове и Кардељеве смрти „бојали укидања покрајина“, ²⁵ с обзиром на то да је у Србији постојало потиснуто незадовољство статусом и дискриминацијом коју су Срби на Косову трпели након 1974. Успостављањем процеса тзв. албанизације Косова у условима заосталости, неразвијене политичке културе, медиокритетске бирократије, административне мајоризације, албански модел доминације није пропустио шансу „за реваншизам према Србима, иако он није био отворен за игнорисање њихових специфичних интереса“. ²⁶ Његови облици су разнородни: неформални, институционални, идеолошки, а манифестују се у стварању психозе страха и несигурности, осећања угрожености на улици, школи, у превозу, пашњаку, у физичком и духовном насиљу, неравноправности у запошљавању, поступцима пред државним органима, дискриминацији у области културе; местимично су и отворени злочини. „Пале се и уништавају усеви, пушта се стока у засаде и обрађене њиве, узурпира земљиште, загађују извори, пали летина, демолирају куће, нападају деца док чувају стоку“. ²⁷ Од 1971–1981. на Косову је извршено 605 кривичних дела која се односе на међунационалне конфликте — у 503 случаја (80%) оштећени су били Срби и Црногорци, а у 102 или 16% Албанци; за само четири године, од 1977–1981, извршено је 78 скрнављења гробова, 66 српских и 17 албанских (85%: 15%). Но, упркос томе, политиком која је вођена ствари су заташкане, непријатни нецивилизовани догађаји су скривани, чиме су политички дезавуисани они који су на проблеме указивали. То је интензивирало напетост и повећавало исељавање Срба. ²⁸ Оно је било у служби једног национализма који није имао тежњу мењања друштвено–политичког система, већ промену граница или, у најмању руку, суверених права југословенске државе стварањем етнички чистог Косова, остављајући вишеструко компликоване последице не само на промену етничке структуре већ и на хомогенизацију обе етичке заједнице под дејством националних идеологија. Само исељавање никада није било лишено латентних политичких циљева и служило је, „нажалост, тако ће још бити у будућности, за ’подгревање’ атмосфере“. ²⁹ При том се разлози за исељавање тврдо дефинишу као егзодус српског народа под притиском „дивље мржње албанских расиста“ сепаратистичког покрета, а занемарују се економски, социјални и културни разлози, као и општа тенденција миграција у Југославији од 1971–1981, која је ишла у правцу „сакупљања“ националних групација према матичним републикама и њиховим територијалним центрима. Косово у миграцијама има стално негативан салдо „са убрзавањем процеса исељавања“. ³⁰

²⁵ Фелтон: *Ојомене Ивана Штамболића* (58), *Жеља за републиком*, Данас, 7. II 2000, стр. 18.

²⁶ Ш. Малићи, *Косово као каталитизатор...*, стр. 73.

²⁷ Д. Богдановић, *Књига о Косову*, САНУ, Београд, стр. 254.

²⁸ Б. Хорват, *Косовско питање*, Глобус, Загреб 1988, стр. 109.

²⁹ М. Благојевић, *Исељавање Срба са Косова: тираума или катарза*, у: *Република*, бр. 127 (1–15. XII) 1995, стр. XI.

³⁰ Види опширније: Р. Петровић, *Етнички аспекти и миграције*, ИС, ССО, Београд 1987.

Према попису из 1981. број Срба досељених на Косово износио је 3.170, а одсељених 7.135 (миграциони коефицијент –2,25), док је број досељених Албанаца износио 10.052, а одсељених 17.682

По оцени албанских аналитичара исељавање Срба са Косова после 1966. године „није уследило због притиска Албанаца на њих, како је истицала српско-југословенска комунистичка власт након 1981. године, него услед губитка привилегија које су до тада уживали и неспремности да прихвате равноправност Албанаца. Они су се, сматрају албански аналитичари, делом исељавали и услед несигурности неких Срба из државног и полицијског апарата због неправде и злодела које су починили према Албанцима у периоду владавине Ранковића, због боље економске ситуације у Србији и огромних зарада од продаје непокретне имовине на Косову, као и због породичних и личних разлога, јер је огроман број одсељених био колонизационог порекла (први и други колонизациони вал)“;³¹ знатан број одсељених Срба припадао је и старешинском саставу. Пресељењем је Косово напустило око педесет две хиљаде, а од 1981. око двадесет хиљада Срба. Наглашава се да је и велики број Албанаца натеран у „плиму бекства“ репресалијама „партијске“, „политичке“ државе која их третира као националну мањину, али они такав статус одбијају, сматрајући да имају сва обележја једног народа: бројност, етнотериторијалну компактност и особеност културе, које им дају легитимитет за сувереност на косовској територији у форми „Косово — република“. То је била окосница захтева националистичког покрета великих размера који је у структуралној кризи југословенског друштва обзнањивао чињеницу да је систем изгубио легитимност не само на Косову, пуцајући на најслабијој карици — показивањем непостојања системске и социјалне интеграције друштва и државе и разарајући учинке надомештањем политичког плурализма националним плурализмом, избацујући на видело учинке партијске државе, која је гушила и онемогућавала све облике аутономних исказивања социјалног револта, транспонујући га у националистички, мултипликујући проблем.

На ескалацију албанског национализма (1981) партијска држава је по инерцији реаговала силом, проглашавајући је идеолошки неприхватљивом, „контрареволуционарном“, „озбиљном акцијом албанског иредентистичког национализма“ (Д. Марковић), којом је покушано да „у име мрачних циљева великоалбанског национализма силом наметну (побуну) и отцепљење од Југославије“, те да се „створи нова држава која би на „чистој етничкој основи“ окупљала и територијално ујединила све Албанце у Југославији...“³² Режим није хтео да дозволи да албански национализам

(–1,78), досељених Црногораца 4.616, одсељених 5.724 (–1,25), досељених Хрвата 1.481, одсељених 3.352 (–2,26). Позитиван миграциони коефицијент имали су Муслимани — досељених 6.132, а одсељених 4.110 (+ 1,49), док су Турци имали највећи негативни миграциони коефицијент: досељених 175, а одсељених 704 (– 4,02). В. П. Имами, нав. дело, стр. 326.

³¹ Х. Ислами, *Демографска стварност Косова. Подела етно демографске целине Албанаца, у: Сукоб или дијалог: српско-албански односи и интеграција Балкана*, ед. Д. Јањић, Ш. Малићи, Отворени универзитет, Европски грађански центар за решавање конфликта, Суботица 1994, стр. 46–47.

³² Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југословенски федерализам — Идеје и стварности*, II, Просвета, Београд 1987, стр. 622, 624. Види и: *Документи СКЈ, 22. седница ЦК СКЈ* (17. XI 1981), *Политичка илајтформа за акцију СКЈ у развоју социјалистичког самоуправљања, брајстива и јединства на Косову*, у: *Комунисти*, Београд 1981; *Четирнаест седница ЦК СК Србије* (6. V 1981), *Узроци и последице контрареволуције на Косову*, у: *Комунисти*, Београд 1981. Ова седница значајна је и по томе што је након 1977. поново постављено питање „уставног конституисања СР Србије“ (Д. Марковић).

буде „лош пример“ другим национализмима који би могли имати сличне националне аспирације. Зато се и определио да се побуна косовских Албанаца обузда одлучном интервенцијом репресивних мера. Занимљиво је да је армија наступила као самосталан политички фактор, кренувши у интервенцију пре формалне одлуке највиших државних органа. „Већ на самом почетку видјели смо“, пише Бранко Мамула, тадашњи начелник генералштаба, „да од руководства земље не можемо ништа очекивати. Кренули смо на свој посао не чекајући наређење“. Разрађен је план довођења јединица у рејоне Приштине, Пећи, Ђаковице, Урошевца, Подујева, Косовске Митровице, „имајући на уму да би немири на Косову могли изазвати вањску интервенцију“, па је одлучено „да без крајње потребе не дижемо снаге с првог појаса одбране“. Одмах су покренуте снаге „из Скопља, Ниша, Ваљева, Краљева, Рашке (...) Покрет је био уочен и обавијештено је покрајинско руководство и предсједништво СФРЈ. На постављено питање шта радимо и намеравамо, одговорили смо да излазимо на вјежбе, сасвим неувјерљиво јер су снаге са свих страна улазиле у Косово. У међувремену, догађаји су кренули путем масовне побуне, па се није требало даље правдати“. Оружани сукоби избили су у Приштини, проширујући се на већи део Косова. „У Приштини је дошло до интервенције оклопних и пјешадијских снага из очекујућих рејона“.³³

Овакво решавање „косовског питања“ Добрица Ћосић је оценио као „ординиран политички неморал“ и доследну стаљинистичко-титоистичку методологију обрачуна са својим противницима „превазилажењем“ своје наопаке политике јер су „двадесет година водили политику стимулисања великоалбанског шовинизма и антисрпства на Косову и Југославији“ тако што су прогонили као националисте све оне који су покушали да се супротставе тој политици „братства и јединства“, „том коминтерновско-стаљинистичком антијугословенству и антисрпству“. Сада кад су им угрозили власт и „властодржачке фотеле“, послали су „војску и полицију да пуца и убија по Косову. Убијено је стотину људи, младића, студената, девојака, као 'контрареволуционара' и 'непријатеља'. И убијаће хиљаде, убиће и сто хиљада југословенска бирократска олигархија, само да одбрани 'Титову Југославију', односно своју власт. Па ће се 'ротирати' то 'колективно руководство', а на српском народу остаће пред светом сраман жиг: убијање народа који жели оно што се вековима у свету и Европи сматрало природним, демократским циљем: уједињење са својом матицом, уједињење у једну, своју, албанску државу“. Међутим, тај „национално-ослободилачки покрет албанског народа сав је прожет дивљом мржњом и геноцидним методама против српског народа, освајањем српске и македонске територије шовинистичком идеологијом, назадном романтиком, лажима историјским, балканско-племенским и исламским моралом, бруталношћу, вандализмом, енверхоцинским социјализмом итд.“³⁴

³³ Б. Мамула, *Случај Југославија*, ЦИД, Подгорица 2000, стр. 38–39.

³⁴ Д. Ћосић, *Српско њишање — демократско њишање* (дневничке белешке од 7. V 1981. поводом седнице ЦК СК Србије посвећене албанској побуни), у: *Политика*, Београд 1992, стр. 131–132, 2. IV 1981. године предсједништво СФРЈ донело је одлуку о проглашењу ванредног стања на Косову и формирању здруженог одреда милицијских снага Савезног секретаријата унутрашњих послова за Косово.

Ставови „оца нације“ све више ће преовлађивати у растућем српском национализму, коме албански национализам даје „сатисфакцију“ за политичку дисквалификацију, док већина Албанаца војно-полицијске мере партијске државе доживљава као „окупацију“ која најчешће погађа младе људе. Формирају се групе и илегалне организације. За наредних шест година откривено је осамдесет девет група и осам илегалних организација, кривично је кажњено око 1.500 особа због националистичког деловања, најчешће дугогодишњом робијом, око 4.000 кажњено је прекршајно због политичких преступа, а из наставе је удаљено 298 наставника и 1.015 ученика; уведена је и сагласност уписа на универзитет, коју није добило 620 ученика. Имајући у виду природу албанске породице, на тај начин је, непосредно или посредно, тангирано најмање сто хиљада људи, а можда и више. Пошто репресивне мере нису свемогуће, већина њих се (чак 70%), после издржаних казни, поново бавила истом активношћу; сви су они постали национални хероји у својим срединама. Дошло је до још већег затварања у властиту нацију и бојкота „туђинаца“ кроз разноврстан репертоар малтретирања и насиља, до појаве криминалаца који су „убијали, силовали, батинали“, следили су уцене, пријетње, скрнављење цркава, манастира, рушење надгробних споменика и скрнављења гробља, насртања на манастирска имања итд. Затим је уследила психолошка тиранија стварања неподношљиве атмосфере, непријатељства и мржње ширењем парола као што су: „Побијмо гадове“, „Срби, идите с Косова“, „Вјешајмо шкије“, „Доље српски уљези“, чињење насиља над децом и старцима и разбуктавање најнижих страсти.³⁵ Штампана је била пуна извештаја о тим насиљима, без систематских истраживања релација с другим срединама, националистичког и других криминала, па се често показивало да су извештаји с терена били „искривљени или напросто лажни“ (Б. Хорват), с растућом кампањом и јачањем антиалбанског расположења. У таквој атмосфери косовски интелектуалци проглашавани су „без устезања“ националистима и иредентистима, кад се радило о Албанцима, или опортунистима и каријеристима, кад се радило о Србима и Црногорцима који су покушали да се супротставе „искривљеном дискурсу о Косову“.³⁶

Држава, истовремено, није предузимала ништа или скоро ништа у циљу стварања претпоставки за могућу интеграцију Албанаца, већ је деловала на стари начин, спроводећи „диференцијацију“, преиспитујући „морално-политичку подобност“, спроводећи кадровске чистке „неподобних“ Албанаца у органима власти, образовним институцијама, медијима. Албанци компромитовани учешћем или подршком демонстрацијама добијају отказе. С друге стране, одбијала је да промени било шта у статусу покрајине у Републици Србији, што су Срби доживљавали као отворену подршку тежњи албанских националиста. Све је то резултирало непрекидним таласом иселавања упркос помпезном партијском вербализму и увреди њихових национал-

³⁵ Б. Хорват, нав. дело, стр. 110–111.

³⁶ Б. Гани, *Паралелогизми искуственог дискурса*, *Thema*, бр. 8–9/1987, стр. 210.

них осећања. Стварало се „мишљење код Срба и Црногораца да се проблем никада неће решити, а код Албанаца да је посреди завера Срба против њих“.³⁷

Криза на Косову је константно ескалирала, што је симболизовало и општејугословенски процес континуираног погоршавања економске ситуације и рунирања друштвених подсистема рушењем *statusa quo* серијом међусобних политичких сукоба пред јавношћу, рушењем републичких националних гарнитура које је формално спајало припадништво истој партији, али је супарништво и нетрпељивост међу њима било веће него међу политичким странкама у плуралистичком систему. Националне алтернативе излазиле су на видело постајући део стварности директним обраћањем националних партикуларитета јавности као својој легитимационој основи. У драми супротстављених националних императива обзнањују се национални програми захтевом за реконструкцију Југославије као политичке заједнице и државе. Такви национални програми постају легитимни. Они се догађају непрекинутим следом и спроводе паралелном политичком акцијом, мобилизацијом социјалне и политичке енергије људи; засновани су на вредностима учинака недовршене националне револуције и колективне правде, наглашено окренуте прошлости, а не пројектима еманципације, просвећивања и развоја. На дневни ред националних величина дошле су географске карте, разграничења и поделе. Југославија се нашла пред тежим проблемима од косовског, који је тада решавала. Етноцентризам маштовитих комбинатора немогућности заједничког живљења отварао је дисконтинуитет одбране Југославије пуштањем из „Пандорине кутије“ духа национализма и „већ виђених“ националних питања. Њихова трансформација закаснелог решавања по српском и словеначком моделу, која је утицала на то да се такав процес одигра и у осталим републикама, најнепосредније је узроковала збивања у Југославији која су непосредно одредила судбину растакања заједничке државе, отварајући нове увиде у старе проблеме феномена који се често сматрају „необичним“ и „маргиналним“, карактеристичним за проучавање политике у југоисточној Европи. Косовска криза била је само иницијална каписла једног одложеног, али не и заустављеног процеса, знак распада и „варваризације“ сложеног локалног идентитета упрошћавањем „етнопејзажа“, преобраћајући мешовитост, коју многи националисти доживљавају као „нечистоћу“, и „загађеност“ у јасне границе недвосмисленог идентитета и неподељене лојалности.

Косово је било најслабија карика у следу догађања у Србији и Југославији, одлучујуће за будућност Србије као фактор институционалног потискивања и ограничавања надмоћности Срба на којем је грађена равнотежа међу народима Југославије. Они су је све више (а не само Албанци) доживљавали заједничким дужником који више није у могућности да плаћа своје дугове у времену глобализације. Косовизација Југославије поново нас је подсетила на то „да идеје о расцепканим и креолизованим идентитетима као нечем што је „ново“ и „постмодерно“ искривљују на неки начин праву слику“; јер, поглед с Балкана показује да оне нису нове, да су такође, или можда пре свега, „премодерне“ и да модернистички пројекат стварања нацио-

³⁷ Б. Милошевић, *Нин*, 23. VII 1987.

налних држава још увек игра важну улогу у свету“.³⁸ Домаћи актери су проценили да им процес вестернизације пружа нову шансу у довршењу тог пројекта и нико није био спреман да се одрекне улоге националне државе.

Литература

- Агани, Ф., *Ојасни умор на Косову* (интервју), у: *Интервју*, 19. I — 2. II 1996.
- Батаковић, Д. Т., *Косово и Мејхохија: Историјско наслеђе и геополитичка ограничења*, у: *Косово и Мејхохија, Иззови и одговори*, Институт за геополитичке студије, Београд 1997, стр. 361–388.
- Батаковић, Д. Т., *Срби на Косову и Мејхохији: „Победа“, пројекторай, национална каталогизација*, у: *Нова српска политичка мисао*, Вол. VI, No 3–4, 1999, стр. 7–33.
- Благојевић, М., *Исељавање Срба са Косова: Траума и/или катарза*, у: *Република*, бр. 127 (1–15. XI), 1995.
- Богдановић, Д., *Књига о Косову*, САНУ, Београд 1986.
- Васић, Д., *Два месеца у југословенском Сибиру*, у: *Изабрана дела*, Народна књига — Алфа, Београд 2004, стр. 383–483.
- Гани, Б., *Паралелогизми искуственог дискурса*, *Thema*, бр. 8–9, 1987.
- Дејзингс, Г., *Религија и идентитет на Косову*, Библиотека XX век, Београд 2005.
- Ђаковић, С., *Сукоби на Косову*, Народна књига, Београд 1984.
- Đilas, A., *Imagining Kosovo: A Brased New Account Fans Western Confusion*, *Foreign Affairs*, september 1998.
- Жирарде, Р., *Политички митови и митологије*, Библиотека XX век, Београд 2000.
- Имами, П., *Срби и Албанци кроз векове*, Самиздат, Б92, Београд 2000.
- Ислами, Х., *Демографска стварност Косова. Подела етно демографске целине Албанаца*, у: *Сукоб или дијалог: српско-албански односи и интеграција Балкана*, ед. Д. Јањић, С. Малићи, Отворени универзитет. Европски грађански центар за решавање конфликта, Суботица 1994.
- Jakupi, A., *Origins and Motives of Serbian Myths on Kosova*, *Eurobalkans*, no 34–35, spring/summer, Athens, pp. 21–27, 1999.
- Каплан, Р. Д., *Балкански духови: Путовање кроз историју*, Дан Граф, Београд 2004.
- Малићи, Ш., *Косово као каталогизатор југословенске кризе*, у: *Зборник: Косово, Србија, Југославија*, Крт ЗСМС, Љубљана 1989.
- Malcolm, N., *Kosovo A Short History*, Macmillan, London 1998.
- Мамула, Б., *Случај Југославија*, ЦИД, Подгорица 2000.
- Николаидис, Ј., *Албанци, Црногорци и Срби (суморни социо антрополошки поглед)*, *Хелсиншка јовела*, бр. 38, март 2001.
- Ниче, Ф., *О користи и штети историје за животи*, Графос, Београд 1977.
- Павловић, С. К., *Историја Балкана*, СЛЮ, Београд 2001.
- Петковић, Р. (ур.), *Косово, прошлост и садашњост*, Међународна политика, Београд 1989.
- Петрановић, Б. и Зечевић, М., *Југословенски федерализам — идеје и стварност, II*, Просвета, Београд 1987.
- Петровић, Р., *Етнички аспекти и миграције, II*, С SSO, Београд 1987.
- Поповић, С., *Пут у варварство*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд 2000.
- Ћосић, Д., *Српско питање — демократско питање*, Политика, Београд 1992.

³⁸ Г. Дејзингс, *Религија и идентитет на Косову*, Библиотека XX век, Београд 2005, стр. 277.

Хасани, С., *Истине и заблуде*, ЦИП, Загреб 1986.

Хобсбаум, Е., *Нације и национализам од 1780: програм, мит, стварност*, Филип Вишњић, Београд 1996.

Holbruk, R., *To End a War*, Random House, New York 1998.

Хорват, Б., *Косовско питање*, Глобус, Загреб 1988.

MILOJICA ŠUTOVIĆ

KOSOVISATION OF SERBIA AND YUGOSLAVIA

Summary

Kosovo and Metohija has been and has remained the weakest link in Yugoslav conglomerate of national ideologies, their states, relations, strategies and politics. Escalation of the Albanian nationalism (rebellion against the state, 1981), meant the beginning of open kosovisation of Serbia and Yugoslavia, by the revival of the Balkan "Spring of Nations". It revealed, in the structural crisis of Yugoslav separated society, the fact that its system had lost its legitimacy not only in Kosovo and Metohija, where the multinational state was showing weakness in protection of its citizens and in fulfillment of its responsibilities. Consequently, instead of our country, we very soon had "only rags and colourful sheets".

Former Yugoslavia failed to dismantle the predominant ethnical national potential either by education, or by replacing it with the civil-society principle, which is one of the major conditions for a "political nation". Kosovo and Metohija was reflecting the absence of systemic and social integration in the country and destructive results of substitution of political pluralism with national pluralism. In this respect, the Albanian national movement was not an isolated case, but an integral part of the general trend of finalization of single-nation countries on the territory of Former Yugoslavia. In Kosovo and Metohija, the government applied repressive measures typical for single-party system, but it failed to stop the Kosovisation of Yugoslavia only by crushing "bad example" of Albanians who continued to express disloyalty toward Serbian and Yugoslav government.

Key words. Kosovo and Metohija, Serbia, Yugoslavia, disintegration, Albanisation, Serbisation, national country